

TURINYS

1. JAV NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVOS IR PILIETINIS KARAS (1775–1783; 1861–1865).....	12
Budreckis A. Kosciuška tremtyje Jurgėla K. Kapitonas Aleksandras Bielaskis-Beleckis. Lietuvis, Amerikos pilietinio karo karžygys	
2. NAPOLEONO BONAPARTO KARAI (1803–1815)	23
Steponaitis V. Lietuvių dalys lenkų kariuomenėje XIX a. Budreckis A. Lietuviai aukštieji karininkai Napoleono 1812 m. žygyje Daugirdas A. Napoleono I adjutantas – Lietuvos patriotas [Juozapas Antanas Kosakovskis] Vičys Z. Lietuviški pulkai kovoje prieš Napoleoną Jurgėla K. Lietuviai britų kare prieš JAV 1813–1815 m.	
3. ITALIJOS SUVIENIJIMO KOVOS (1860–1861).....	42
Kaunas D. Lietuvis iš Garibaldžio būrių [Jonas Smalakys] Kuzmickas V. „Aušros“ poeto likimas [Andrius Vištelis] Emieraitis. Andrius Vištelis apie indėnų priespaudą	
4. PARYŽIAUS KOMUNA (1871)	47
Tyla A. Lietuvos emigrantai Paryžiaus Komunoje Abramavičius V. Valerijonas Vrublevskis	
5. RUSIJOS–OSMANŲ IMPERIJOS KARAS (1877–1878)	54
Bulgarijos nepriklausomybės sukaktuvės. Bulgarių išvadavimo kare žuvo 5000 lietuvių Ką pasakoja Bulgarijos vaduotojas lietuvis Ružancovas A. Vilniaus karo apygarda 1877–1878 metų kare Danilevičius E. Lietuviai mūšyje prie Šipkos Juozapavičius P. Vilnietis – Šipkos didvyris	
6. JAV–ISPANIJOS KARAS DĖL KUBOS (1898).....	61
JAV lietuvių ketinimai organizuoti karinį junginį kare su Ispanija K. Bičiaus laiškas iš Kubos 1898 m.	

7. JAV–FILIPINŲ KARAS (1899–1902).....	65
J. Vosylius laiškas J. Šliūpui, 1900 m. Laiškas iš Filipinų [K. Šukevičiaus laiškas iš Filipinų, 1901 m.] Gromata iš Manilų Filipinuose [J. Vosylius laiškas iš Manilos, 1901 m.]	

8. BOKSININKŲ SUKILIMAS KINIJOJE (1899–1901)	69
A. Sujetos laišakai iš Kinijos 1900 metais	

9. RUSIJOS–JAPONIJOS KARAS (1904–1905).....	74
Lietuvių krauju apšlakstytos ir Port Artūro sienos Žvalgas. Laiškas iš Mandžiūrijos D–ras L. Laiškas iš karės lauko. Antanas Kazlauskas Peržvalga [Lietuviai kariai japonų nelaisvėje] Šliūpas J. Dėlei Sachalino lietuvių P. Laiškas atsarginio iš Sibiro Kareivis. Londonas, Anglijoje [Karo pabėgėlių lietuvių padėtis Londone]	

10. PIRMASIS PASAULINIS KARAS (1914–1918).....	88
Iš M. Gudelio atsiminimų Miliauskas S. Vakarykščiai atsiminimai Lietuviai 111 Dono pulke (Jonas Žadeikis pasakoja) Vireliūnas A. Atsiminimai iš Didžiojo karo Viktoro Gailiaus laišakai E. Jegomastui Mažylis P. Nelaisvės keliais (1914–1919 m. atsiminimai) Iš Stasio Raštikio atsiminimų Jurgėla P. Amerikos lietuvių legiono žygiai Verdeno mūšio Prancūzijoje dalyvis Iš Stepono Dariaus dienoraščio Skirius J. Didžiosios Britanijos lietuvių parama atsikuriančiai nepriklausomai Lietuvai 1914–1918 metais [Lietuviai Didžiosios Britanijos kariuomenėje]	

11. PILIETINIS KARAS RUSIJOJE (1917–1922)	132
Liulevičius V. Išėivijos vaidmuo nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe [Lietuvių kariniai junginiai Rusijoje] Ališauskas K. Pirmojo atskiro lietuvių Vytauto Didžiojo bataliono tragedija Sibire Bružas A. Kodėl ir kaip žlugo Kolčakas (iš atsiminimų) Vytautas Putna [biografija]	

Daugailis J. „Dedykuje J. W. generalowie Putnie“ Jeronimas Uborevičius [biografija] Daugailis J. Pas sušaudytojo gen. Uborevičiaus brolių	
12. JAPONIJOS AGRESIJA MANDŽIŪRIJOJE (1931)	145
Mato Šalčiaus laiškas šeimai iš Šanchajaus, 1932 m. Mato Šalčiaus laiškas Lietuvos konsului Pietų Afrikoje K. Vairui-Račkauskui, 1932 m. Harbino lietuvių laiškas prezidentui A. Smetonai	
13. PILIETINIS KARAS ISPANIJOJE (1936–1939).....	151
Gailius R. Tarptautinės brigados 1936–1939 m. Ispanijos pilietiniame kare ir Lietuva Ulevičius V. Internacionalinės brigados Ispanijoje ir lietuviai Bulota A. Ten, už kalnų, Ispanija Internuotųjų lietuvių laiškas Lietuvos atstovui Paryžiuje Petrui Klimui Žukas V. Ispanijos kovų dalyvių lietuviški leidiniai 12 lietuvių Viduržemio pajūry	
14. ŽIEMOS KARAS (1939–1940)	168
Janužytė A. Žiemos karas ir Lietuva Algirdo Bielinio laiškas Suomijos konsului, 1940 m. Aleksandro Gembicko laiškas Suomijos konsului, 1940 m.	
15. ANTRASIS PASAULINIS KARAS (1939–1945)	174
Lietuvos karininkų areštas 1941 m.: ltn. Antano Kneitos laiškas Aleksandrui Atučiiui Valiukas J. Tiesa apie Aleksejevkos kautynes Jacovskis E. Fronto užrašai: iš kontržvalgybos karininko užrašų Žalgiriečių smūgiai okupantams. „Žalgirio“ partizanų junginio būrio vado drg. Petro Ežersko kalba per Maskvos radiją, 1944 m. kovo mėn. 26 d. Ganusauskas E. Atminimas išplėš iš užmaršties lakūno dramą [Romualdas Marcinkus]. Paskutinis kap. R. Marcinkaus laiškas Liormonas R. Lietuviai kariai Vokietijos kariuomenėje 1944–1945 metais Gaidelis P. Liepa. Jonas Semaška 1907–1947 Auguolis A. Prievarta tarnaujame svetimiams Plk. O. Urbonas. Mirtis lydėjo visą kelią A. L-as. Lietuviai kariai vakariečių nelaisvėj Brazdžionis B. ...Nuo Elbės (Amerikos lietuvis II pasauliniam kare) Būtėnas J. Lietuviškasis „Perkūnas“ viršum Pacifiko Markus K. Lietuviai Juodojoje Gvardijoje	

16. PRANCŪZIJOS IR INDOKINIJOS KARAS (1946–1954)	238
Gedgaudas V. A. Prancūzų svetimšalių legione Kutkevičius V. Svetimšalių legione Vrublevičius B. Paskutinis žygis išvykstant iš Indokinijos Brazdžionis B. Svetimšalių žemėj krito 19 Lietuvos karių Matuzaitė I., Kazlauskaitė D., Matuzienė R. Blaškytas karo audrų: Kosto Antanaičio (1921–1990) gyvenimo istorija	
17. KORĖJOS KARAS (1950–1953).....	255
Brazdžionis B. Lietuviai kariai kovoja ir žūsta Brazdžionis B. Vienas po kito krenta laisvės neišvydę... Korėjos karo veteranai ir ten dar esantieji	
18. VIETNAMO KARAS (1964–1975).....	261
Bučnys A., Šetkus B. Interviu su Algirdu Vladu Bačansku Aleksiūnas R. Lietuvis karys Vietname [Amerikos artilerijos kapitonas R. Aleksiūnas] Brazdžionis B. Pasikalbėjimas su Vietnamo karo didvyriu [viršila Walteris Sabaliauskas] Svalia B. Pietų Vietnamo padangėje [Jurgis Gliudys] Gustaitis A. Įspūdžiai iš Vietnamo [kapitonas Jurgis Gliudys] Budreckis A. Paskutinis patikrinimas J. Kazickaitė sužeista Vietname Bitinas A. Tas prakeiktas Vietnamas... [apie Romualdą Verketį] Balikienė B. „Du gaideliai“ džiunglėse [apie Vincą Ramutį Kulikauską]	
19. AFGANISTANO KARAS (1979–1989)	289
Januta D. Užmirštieji Urbanavičius M. Du likimai Bernatavičius G. Aš – afganas Parengė B. Šetkus. Vitebskas–Kabulas–Kandagaras: Albino Agurko pasakojimas Parengė B. Šetkus. Andrius Eiva – Afganistano sukilėlių rėmėjas ir instruktorius	

3.

ITALIJOS SUVIENIJIMO KOVOS

(1860–1861)

XIX a. pirmojoje pusėje Italija buvo susiskaidžiusi į keletą nedidelių valstybių, dalyje jų viešpatavo Austrija. Kai 1858 m. austrai paskelbė Lombardijoje ir Venecijoje jaunuolių šaukimą į Austrijos kariuomenę, pastarieji ėmė bėgti į Pjemonto–Sardinijos karalystę. Austrija paskelbė ultimatumą ir jos kariuomenė įžengė į Italiją. Jungtinė Pjemonto–Sardinijos ir Prancūzijos kariuomenė sumušė austrus. 1859 m. prasidėjo revoliuciniai sąjūdžiai kitose Italijos srityse – Toskanoje, Modenoje, Parmoje, kurių tikslas buvo prijungti šias valstybes prie Pjemonto. 1860 m. gegužės mėn. Sicilijoje išsilaipino Džiuzepės Garibaldžio vadovaujamas savanorių būrys, kuris, nukariaudamas atskiras valstybes, vienijo Italiją.

Italų kovose dėl šalies suvienijimo dalyvavo ir mūsų tautiečiai. Vienas jų, Jonas Smalakys iš Mažosios Lietuvos, 1898–1901 m. tapęs pirmuoju

Mažosios Lietuvos atstovu (nuo Klaipėdos ir Šilutės apskričių) Vokietijos reichstage (3.1.). Italijos laisvės kovose dalyvavo ir Andrius Vištelis-Višteliauskas (g. 1837 m. Karališkių km., netoli Zapyškio), poetas, visuomenės veikėjas, vienas „Aušros“ steigėjų. 1863 m. sukilime buvo sužeistas ir pateko į nelaisvę. Pabėgęs iš nelaisvės, emigravo į Paryžių, kur buvo įrašytas į lenkų komitetą lenku. Griežtai reikalavęs būti įrašytas lietuviu, neteko paramos. Pasitraukė į Italiją ir stojo savanoriu į D. Garibaldžio kariuomenę (3.2.). Nuo 1870 m. gyveno Prūsijos valdomoje Poznanės kunigaikštystėje. Po valdžios įsakymo svetimšaliams išsikelti 1886 m. su šeima išvyko į Braziliją. Po dviejų vaikų mirties persikėlė į Argentiną, Buenos Aires. Jis buvo liudininikas, kaip Lotynų Amerikos užkariautojai žiauriai elgėsi su vietos gyventojais – indėnais (3.3).

Venecijos aikštės su Viktoro Emanuelio II monumentu ansamblis Romoje. Viktoras Emanuelis II – pirmasis suvienytos Italijos karalius, perkėlęs sostinę į Romą.

3.1. LIETUVIS IŠ GARIBALDŽIO BŪRIŲ

Jonas Smalakys gimė 1835 m. birželio 7 d. Didžiuosiuose Trumpaičiuose. Šis kaimas buvo Lankos apskrityje, maždaug už 3 km nuo Kaukėnų miestelio. Jaunuolis apie 1849 m. baigė Virskalių pradžios mokyklą. Jo būta gabaus. Deja, tėvai nesiryžo leisti į aukštesnius mokslus. Tačiau jie susitarė su vienu raštingu žmogumi, greičiausiai zalcburgiečiu kolonistu, dėl privačių kalbos pamokų. Po 3 metų jaunasis Smalakys jau pakankamai gerai kalbėjo prancūziškai, itališkai, suprantama, ir vokiškai. Netrukus jis paliko namus ir leidosi kelionėn po pasaulį. J. Smalakys

aplankė beveik visas Vakarų Europos šalis ir žymiausius miestus. Italijoje jis pateko į patį revoliucinės kovos sūkurį ir įstojo į Dž. Garibaldžio savanorių eiles. Nors kol kas tikslų duomenų neturime, tačiau yra pagrindo manyti, kad jis dalyvavo Dž. Garibaldžio revoliucinio Tūkstantinės būrio žygyje 1860 m., padėjusio Sicilijos sukilėliams išvaduoti salą ir Pietų Italiją iš Neapolio Burbonų. Iš Italijos vaikas patraukė į Viduržemio jūros baseino kraštus. Lankėsi Šiaurės Afrikos ir Artimųjų Rytų šalyse. Kelionėje jam 42 kartus teko sėsti laivan. Didžiausią įspūdį paliko Turkija ir Palestina. [...]

Jonas Smalakys
(1835–1901) – kovų dėl
Italijos suvienijimo da-
lyvis, Mažosios Lietuvos
visuomenininkas.

Vedęs gyveno Didžiųjų Algaviškių km. ir Tilžėje. Turėjo 2 mergaites ir 4 berniukus. Vienas iš sūnų gavo Menočio (Mennotti) vardą – Italijos dienoms atminti. [...]

Kaunas D. Lietuvis iš Garibaldžio būrių. *Mokslas ir gyvenimas*, 1981, Nr. 2, p. 22–23.

3.2. „AUŠROS“ POETO LIKIMAS

[...] 1864 m. vasarą jis kurį laiką gyveno Dresdne, po to vyksta į Paryžių, kur telkėsi po pralaimėto sukilimo vadovybė.

Emigracinės A. Vištelio nuotaikos atsispindi viename jo laiške, rašytame J. Šliūpui: „Ten mane lenkai užrašė kaip lenką, o aš protestavau ir sakiau, kad aš ne lenkas, bet lietuvis. Vienas grovas prisipykęs manęs klausė daugiau kaip 20 sykių, ar aš lenkas. Aš atsakiau vis, kad ne lenkas, bet lietuvis, ir užklausiau, ar jis lietuvis, atsakė man, kad ne! Taigi aš patvirtinau, kad aš negaliu niekad būti lenku būdamas lietuvininku.“

Po šio malonaus pokalbio grafas, matyt, Višteliumi jau nedviprasmiškai pareiškė, jog tokių sukilėlių kaip jis lenkų komitetas nerems. Likęs be paramos, neturėdamas jokios specialybės ir dar, ko gero, nepilnai pasveikęs po smarkaus sužeidimo, A. Vištelis išvyko į Italiją „po Garibaldžio laisvės vėliava“. Šis A. Vištelio gyvenimo puslapis yra bene pats migločiausias. Stoti į Garibaldžio legioną A. Vištelį visų pirma, matyt, paskatino italų tautos riterio populiarumas. Džiuzepė Garibaldi, 1863 m. visa širdimi pritardamas „vargšei didvyriškai Lenkijai“, kelis kartus rengėsi prisijungti prie sukilėlių ir tik gavęs sukilimo vadovybės pranešimą, kad jo pagalba daugiau komplikuočiau padėtį, susilaikė. Vis dėlto sukilimo pradžioje garibaldiečių būrys, vadovaujamas Frančesko Nulo, atvyko į Lenkiją ir stjo po sukilimo vėliava. 1863 m. gegužės 5 d. prie Kzižovkos kaimo garibaldiečiai buvo netikėtai užklupti ir sutriuškinti. Keletas jų pateko į nelaisvę ir veikiai karo lauko teismo sprendimu buvo išsiųsti į Užbaikalės rūdynus. Vėliau perkelti į Kadainso rūdyną, kai kurie jų artimai susibičiuliavo su rusų revoliucionieriais demokratais N. G. Černyševskiu ir M. L. Michailovu.

Iš kitos pusės, žinome, jog Paryžiuje A. Vištelis vėl susitiko su aistringa lietuvių kalbos mylėtoju M. Akelaičiu ir šis, matyt, veikiai sukilėlių karininkų įklampino į lyginamosios kalbotyros balą. Galimas daiktas, Garibaldžio vedama kova su Italijos nepriklausomybės priešais ir vidaus tironais, A. Vištelio akimis žiūrint, buvo savotiškas 1863 m. tęsinys, šventa kova prieš tironus, vykstanti tik kituose Europos meridianuose (1882 01 02 laiške I. Kraševskiui A. Vištelis rašė, kad D. Garibaldžio pavardė yra grynai lietuviška – sudaryta iš dviejų žodžių: „garas“ ir „baldyt“ – atseit „garo bildėjimas“). Ši aplinkybė,

matyt, vertė A. Vištelį akylai stebėti Garibaldžio kovas, sekti jo vizitą į Angliją ir pagaliau Napoleono vyriausybės sutikimą išvesti iš Romos prancūzų kariuomenę. Į Garibaldžio legioną A. Vištelis įstojo galutinai įsitikinęs didžiojo italų laisvės kovotojo reikalo teisumu, belikus šiam nugalėti du paskutinius didžiausius Italijos susivienijimo priešus – Romos popiežių ir Austrijos imperatorių, užgrobusį Venecijos miestą.

A. Višteliumi kaip tik ir teko dalyvauti garsiojoje Tirolio kampanijoje. 1866 m., prasidėjus Austrijos ir Prūsijos karui, Italijos karalius Viktoras Emanuelis, suprasdamas, jog, Austrijai pralaimėjus karą, susidarys reali galimybė išvaduoti Veneciją, nutarė pasinaudoti Garibaldžio populiarumu. Garibaldžio savanorių rinktinė buvo pasiųsta į Pietų Tirolą. Greitu laiku ši rinktinė sutriuškino pagrindines austrų pajėgas ir užėmė visą Pietų Tirolą. Venecija visiems laikams sugrįžo Italijai. Ta aplinkybė, kad A. Vištelis gerai mokėjo italų kalbą, leidžia manyti, kad jis „po Garibaldžio laisvės vėliava“ praleido ne mėnesį ir ne du. Jam, matyt, teko būti ne vien Pietų Tirolyje ir Venecijoje, bet ir kituose Italijos miestuose.

Kautynėse su austrais A. Vištelis, kaip Garibaldžio legionierius, pateko į nelaisvę. Kurį laiką jis buvo kalinamas Storo mieste, o vėliau išsiųstas į Galiciją.

Galicija, kur iš saulėto Tirolio buvo perkeltas Garibaldžio legionų karys, buvo savotiškas Austro–Vengrijos Sibiras. Užkariautojų saualė, epidemijos ir badas čia buvo toks pat įprastas reiškinys kaip saulė Tirolyje. Čia atklydęs A. Vištelis kurį laiką gyveno Podkamienyje, kunigaikščio Leopoldo Stašensko dvare netoli Lvovo. Po to – pačiame Lvove. Vienok greitai Vištelis buvo priverstas palikti

G. Garibaldžio savanorių būrio, vadinamosios *Tūkstantinės*, savanoris raudonais marškiniais ir su Marsalos medaliu (Marsala – miestelis Sicilijoje, kur išsilaipino G. Garibaldžio savanoriai), 1865 m.

Austro–Vengrijos imperijos ribas. Prano – Juozapo imperijos valdininkai privertė jį pasirašyti, kad jis daugiau niekada nebegrįš į šį kraštą, nes priešingu atveju bus perduotas caro žandarams. [...]

Kuzmickas V. „Aušros“ poeto likimas. *Senosios lietuvių literatūros baruose: straipsnių rinkinys* [sud. Jonas Zinkus]. Vilniaus V. Kapsuko universitetas. Lietuvių literatūros katedra, 1971, p. 136–138.

Paminklas poetui,
vertėjui, publicistui,
aušrininkui
Andriui Višteliiui –
Višteliauskui Kauno r.
Kluoniškių kaime.

3.3. ANDRIUS VIŠTELIS APIE INDĖNŲ PRIESPAUDĄ

Apie tuos indijonus, vadinamus laukiniais, dar barbarais, negaliu aš taip sakyti, jie man pasirodė, nors nedaug vyrų mačiau iš arti, gana kytrais*. Ogi kad būtų taip laukiniai, nebūtų grįsę pirm 14 metu apgulti miestą Azul provincijoje Buenos Aires, kur gyventojai su vaiku** vos apsigynė, o raiteliai indijonų sako, sudaužė vieną mažą kelių tūkstančių korpusą vaisko Argentinos. Tie nabagai*** užpuldinėjami

* Gudrus, suktas, klastingas.

** Kariuomenė.

*** Vargšas.

apšarvotų kareivių savo beginklėse būdose, toldais vadinamuose ir žudomi arba į sunkią nevalę imami, kur juos gvoltu**** verčia prie darbo, kurių žemę visai jau baigia atėjūnai išplėst, apteisinami gali būt už savo barbariškus pasielgimus su atėjūnais ir jų žemės plėšikais. Jei jie stengės prieš tuos neva civilizatorius, ir pagieža degte dega, tai turi už ką: už savo tėvas ir motinas nekaltai nužudytus, už žemės išplėsimą ir visas skriausnis ir piktadėjystes baltų arba geriau sakant pustamsiųjų kiauropišku atėjūnu-plėšiku.

Indijonai jau baigiasi, nes juos civilizatoriai ant kito svieto siunčia, kur tik juos suranda. Rašo begėdiškai korespondencijas iš Čako, kad kaip užaina kur ant jų medžiodami žalnierei****, tai apstoja tuos toldus (būdas, namelius pakeliamus) iš visų pusių, potam***** duoda ugnį ir pergandinę beginklius puola su bagmėtais, ir kas ne pasiduoda, bet bėga, nušauja be malonės, o moteris, vaikus ir vyrus sugavę džiaugdamiesi varo į miestus, ten juos išsiskirsto, padalinami bagočiams***** kaip nevalnykus*****, o tie iš nusiminimo dėl patrotytos***** liuosybės***** serga, nyksta ir miršta. Bjauri istorija užėmimo žemių Amerikos per atėjūnus iš karlikų žemės... Velik užtylėsiu, kas toliau darėsi ir da darosi.

Emieraitis

**** Prievarta.

***** Karys.

***** Po to.

***** Turtuolis.

***** Belaisvis.

***** Prarasta.

***** Laisvė.

4.

PARYŽIAUS KOMUNA

(1871)

1870 m. liepos 19 d. kilo Prancūzijos ir Vokietijos karas dėl viešpatavimo kontinentinėje Europoje. Prancūzai patyrė pralaimėjimą ir 1871 m. sausio 28 d. buvo pasirašyta paliaubų sutartis. Prancūzijos vyriausybė paskelbė naujus rinkimus, kuriuose daugumą laimėjo konservatyvios ir monarchistinės jėgos. Kilus paryžiečių nepasitenkinimui, Nacionalinis susirinkimas posėdžiavo Versalio rūmuose. Norėdama palaužti paryžiečių jėgas, vyriausybė įsakė paleisti revoliucingai nusiteikusių nacionalinę gvardiją. Paryžiuje prasidėjo sukilimas, kurį 1871 m. kovo 18 d. laimėjo sukilėliai, o vyriausybė ir ją palaikanti kariuomenė buvo priversta bėgti. Paryžiuje buvo paskelbti savivaldybės rinkimai. Išrinkta Paryžiaus komuna įgyvendino radikalius socialinius pertvarkymus. Nacionalinio susirinkimo

Paryžiaus komunos 147 dalyvių sušaudymo vieta Per Lašėjo kapinėse Paryžiuje.

įsakymu Paryžius buvo apsuptas, o 1871 m. gegužės mėn. šturmuotas. Kova dėl kiekvienos gatvės ir namo vyko gegužės 21–28 d. Su sukilėliais buvo žiauriai susidorota. Žuvusiųjų skaičius, įvairiais duomenimis, svyruoja nuo 25 iki 40 tūkst.

Paryžiaus Komunos veikloje ir gynime dalyvavo ne vien prancūzai. Komunarų gretose buvo nemaža užsieniečių emigrantų. Daugiausia buvo belgų, o antroje vietoje – išeiviai iš Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos, kurie neretai vadinami lenkais.

Istoriko Antano Tylos straipsnyje (4.1.) pateikta žinių apie emigrantus iš Lietuvos, dalyvavusius Paryžiaus Komunoje. Vienas žymiausių komunarų karinių vadų buvo Valerijonas Vrublevskis. Jis gimė 1836 m. Želudoke, Vilniaus krašte. Mokėsi Vilniaus bajorų ir Peterburgo miškų institutuose. Per 1863 m. sukilimą buvo Gardino gubernijos sukilėlių pajėgų vadas. Priklausė raudonųjų srovei. 1864 m. sausio mėn. kautynėse sunkiai sužeistas, draugų nugabentas į Austriją. Iš čia persikėlė į Paryžių, kur 1866 m. įsitraukė į Lenkijos emigrantų sąjungos veiklą ir tapo Paryžiaus Komunos ginkluotųjų pajėgų generolu.

1885 m. paskelbus amnestiją, V. Vrublevskis grįžo į Paryžių. 1901 m., įvertinant jo nuopelnus, Prancūzijos vyriausybė paskyrė generolo pensiją. Tačiau jį išlaikė ir globojo bendražygio Henriko Geršinskio šeima. Mirė V. Vrublevskis 1908 m. rugpjūčio 5 d. Palaidotas Paryžiuje, Per Lašėjo kapinėse, greta kitų komunarų. Atsiveikindamas su savo bičiuliu H. Geršinskis pasakė kalbą lietuviškai.

Apie V. Vrublevskio veiklą Paryžiaus Komunoje rašoma ir vertėjo, kultūros istoriko, bibliografo Vlado Abramavičiaus knygoje (4.2.).

4.1. LIETUVOS EMIGRANTAI PARYŽIAUS KOMUNOJE

[...] Tiek iki 1863 m. sukilimo, tiek ir po jo Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir Vakarų Ukrainos politiniai emigrantai vyko į įvairias šalis, tačiau daugiausia į Prancūziją, kurios sostinė Paryžius buvo emigracijos sostinė. Prancūzijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Anglijoje, Turkijoje, Rumunijoje ir kitur (ne Europoje) po 1863 m. sukilimo buvo 8000 vadinamųjų naujųjų emigrantų, neskaičiuojant emigravusių po 1830, 1846, 1848 m. ir Krymo karo. Beveik pusė tų 8000, t. y. 3400, susitelkė Prancūzijoje. Kitose šalyse buvo tik po kelis šimtus emigrantų. Apie 80 emigrantų dirbo Sueco kanalo statyboje.

[...] Emigrantai, vos numalšinus 1863 m. sukilimą, nekantriai laukė naujos galimybės stoti į kovą kraštui išvaduoti. Daug vilčių jiems suteikė 1866 m. prasidėjęs Prūsijos–Austrijos karas. Demokratinė emigracija tikėjosi, kad Austrija, vienas pagrindinių Lenkijos atkūrimo priešų, subyrės nuo smūgių, kuriuos jai smogs karas ir kartu su juo kilsiantis imperijos tautų išsivadavimo judėjimas. Tuo tarpu Napoleonas III stėjo Austrijos pusėn, nes pašonėje stiprėjančios Prūsijos vadovaujamos Vokietijos pergale jam buvo nepalanki. Napoleonas III ir Prancūzijos vyriausybė artimai bendravo su caru Aleksandru II. Lenkų emigrantų politinei veiklai, galinčiai pakenkti Prancūzijos tarptautiniams santykiams, oficialieji Prancūzijos sluoksniai nepritarė, stengėsi ją paralyžuoti. Prancūzijos policija sekė emigrantų veiklą ir bendradarbiavo su Rusijos agentais.

Dar daugiau emigrantams vilčių suteikė 1870 m. vasarą kilęs Prancūzijos–Prūsijos karas. Jie manė, kad

karas taps europiniu konfliktu ir atvers jiems galimybes realizuoti savo planus. Skaudūs pralaimėjimai fronte privertė Prancūzijos vyriausybę kapituliuoti. Karo metu buvo nuverstas Napoleonas III ir atkurta Respublika, kurios vyriausybei ir teko pakelti skaudžią karo pralaimėjimo naštą.

Emigrantai, suartėję su prancūzų liaudimi, pergyveno dėl karinių Prancūzijos nesėkmių ir patys stėjo ginti antrosios savo tėvynės. Jie mėgino sudaryti atskirus emigrantų dalinius, tačiau vyriausybė to neleido. Emigrantams buvo leista bendra tvarka stoti į Nacionalinės gvardijos dalinius, dėvėti prancūzišką uniformą. Daugelis emigrantų stėjo į nacionalinę gvardiją Paryžiuje ir gynė jį nuo priartėjusio ir miestą apsupusio priešo. Tarp pirmųjų Nacionalinės gvardijos savanorių buvo Valerijonas Vrublevskis, Konstantinas Dalevskis (1837–1871), Adolfas Kameneckis (1837–1871), Antanas Jasinskas (1822–1877).

Lenkų istoriografijoje visi emigrantai, o tuo pačiu Komunos dalyviai, kilę iš Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos, vadinami lenkais. Tautybėmis jie neskirstomi. Vieningos nuomonės istoriografijoje, kiek lenkais vadinamų žmonių dalyvavo Komunoje, nėra. Svyruoja tarp 400 ir 600. Nepilnais duomenimis, iš Lietuvos kilusių arba lietuvių buvo 17: Šiaulių apskr. valstietis Adomas Bitė, Vilniaus italas muzikos mokytojas, literatas Džiuzepė Achilas Bonoldis (1836–1912), kauniškis, buvęs Maskvos universiteto studentas Ferdinandas Burba, vilniškis matininkas Konstantinas Dalevskis, kėdainiškis, iš kalėjimo pabėgęs sukilėlis ir Paryžiuje gamtos mokslus studijavęs Mykolas Daugėla, nuo Panevėžio kilęs valstietis gydytojas Henrikas Geršanskis (1845–1930), Antanas

Jasinskas (1822–1877), raseiniškis Adolfas Kameneckis (1837–1871), vilniškis gydytojas Konstantinas Kaveckis (1841– po 1875), Apolonas Koboska (1835 ar 1843–?), žemaitis Antanas Medekša, Aleksandras Matuševičius, kauniškis buvęs Peterburgo universiteto studentas Viktoras Paškovskis, iš Vilniaus kilęs gydytojas Julijonas Rimaševskis, buvęs studentas Stanislovas Slezėris ir Valerijonas Vrublevskis. [...] Dalis iš čia išvardytų 17 asmenų buvo tik Komunos rėmėjai ir joje tiesiogiai nedalyvavo. Tačiau galutinam klausimo išaiškinimui reikia dar papildomų studijų.

[...] Visi 17 išvardytųjų buvo 1863 m. sukilimo dalyviai, dirbę konspiracinį darbą arba kovoję su ginklu. Bitė, Brantas, Dalevskis, Geršanskis, Jasinskas, Koboska buvo sukilėlių būrių vadai. Kai kurie jų – Kameneckis, Koboska, Jasinskas, Dalevskis, Daugėla, Vrublevskis – jau iki Komunos tarnavo Prancūzijos kariuomenėje arba buvo Nacionalinės gvardijos savanoriai ir dalyvavo Prancūzijos ir Prūsijos kare. Tarp kitko, lietuvių ir lenkų buvo abiejose fronto pusėse, nes Prūsijos kariuomenėje buvo Mažosios Lietuvos lietuvių ir Poznanės kunigaikštystės lenkų. Kai kurie į nelaisvę paimti lenkai perėjo pas emigrantus ir kovojo bendrai su komunarais.

Iš 17 paminėtų komunarų ar jų rėmėjų Vrublevskis buvo Komunos ginkluotųjų jėgų generolas ir vadovavo Pietų Paryžiaus įtvirtinimų gynybai. Vėliau, kai komunarai buvo iš ten išstumti, jis gynė Paryžiaus XIII rajoną. Vrublevskis emigrantų tarpe buvo laikomas geriausiu karo reikalų žinovu. Savo karinį talentą jis ir atskleidė gindamas kairiakrantį Paryžių ir XIII rajoną. Pabaigoje kovojo kaip kareivis ir tik paskutiniu momentu užbėgo į namą, persirengė

civilio drabužiais ir išsigelbėjo, pasilikęs dar kurį laiką Paryžiuje.

Penki komunarai – Bonoldis, Kameneckis, Koboska ir Matuševičius – buvo komunarų karininkai ir vadovavo atskiriems daliniams arba dirbo Vrublevskio štabe. Iš jų sumanumu ypač pasižymėjo Kameneckis, kuris pradžioje dirbo Vrublevskio štabe, o vėliau vadovavo Mulen–Sekveto redutui. Kaveckis buvo Nacionalinės gvardijos 202 bataliono vadas, vėliau papulkininkis „Turcos“ būryje arba generolo Bergereto dalinyje. Spėjama, kad jis priklausė J. Dombrovskio štabui. Koboska už veiklumą buvo atžymėtas 1871 m. gegužės 13 d. įsakyme ir po 4 d. perkeltas į paporučikus bei paskirtas Vrublevskio štabo karininku. Be to, kariniuose Komunos daliniuose kovėsi Bitė, Brantas, Burba, Daugėla, Slezėris, Jasinskis, Geršanskis ir Rimashevskis buvo gydytojai. Komunoje civilines pareigas turėjo Paškovskis, saugumo kapitonas dirbo Vincas Bušinskis, kuris 1863 m. Vilniuje vadovavo sukilėlių baudžiamajam daliniui, vykdžiusiam nuosprendžius išdavikams.

Iš minėtųjų komunarų ar jų rėmėjų tris – Dalevskį, Daugėlą, Kameneckį – versaliečiai sušaudė. Bonoldis mirė nuo žaizdų, Brantą nukovė. Burba pateko į nelaisvę. Nežinomas Bitės likimas. Kiti buvo tardomi arba nuteisti už akių bei ištremti. [...]

Tyla A. Lietuvos emigrantai Paryžiaus Komunoje. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1971, p. 68, 70–72.

4.2. VALERIJONAS VRUBLEVSKIS

Valerijonas Vrublevskis ir Jaroslavas Dombrovskis jau nuo pirmųjų Paryžiaus Komunos šūvių buvo Nacionalinės gvardijos eilėse. [...] J. Dombrovskis buvo pakeltas į generolus. Jam buvo pavesta Paryžiaus Šiaurės vakarų dalies gynyba, o V. Vrublevskiui – Pietų fortų dalies gynyba. Komunaras E. Lisagarė pažymi, kad V. Vrublevskį „atrado“ vienas Komunos tarybos narys ir pristatė „karinei delegacijai“, siūlydamas panaudoti jo strateginius gabumus. „Karinės delegacijos“ nariai, išklausę V. Vrublevskio projektą, sušuko: „Betgi tai žodis į žodį tas pats, apie ką mums nesiliauja kalbėjęs Pijatas!“ „Felixui Pijatui, – atsakė V. Vrublevskis, – aš prieš keletą dienų nusiunčiau savo projektą.“ Roselis nuėjo į Pijato biurą ir iš tikrųjų rado V. Vrublevskio raštą. Paaiškėjo, kad Pijatas, nuspėdamas tikrąjį strateginių planų autorių, stebino delegaciją „savuoju“ karo technikos žinojimu.

Apie balandžio vidurį V. Vrublevskis, paskirtas generolu, darė viską, kad pagerintų Paryžiaus Komunos gynybą. E. Lisagarė apie jį rašė: „Tai buvo jaunas žmogus, turįs puikių karo technikos žinių: drąsus, protingas, metodingas, sugebąs viską išnaudoti, buvo šaunus jaunųjų karių vadas. Visi jo karininkai girdėjo tik vieną įsakymą: „Priešintis!“ L. Diubreilis savo prisiminimuose apie J. Dombrovskį ir V. Vrublevskį sakė: „Su šitais naujais karininkais nacionalinė gvardija nebuvo bent išstatyta netikėtumams ir avantiūroms, už kurias iki šiol jai teko mokėti tūkstančiais

* Lenkijos revoliucionierius. Mokėsi Peterburgo generalinio štabo akademijoje. Padėjo rengti 1863 m. sukilimą. Buvo suimtas, 1864 m. iš kalėjimo pabėgo ir išvyko į Prancūziją.

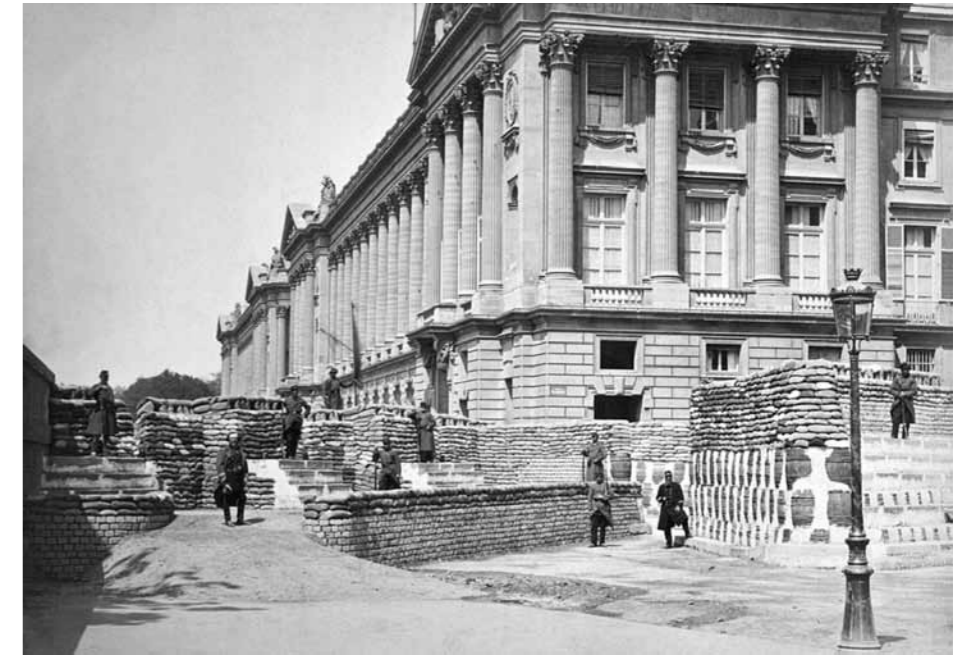
** Paryžiaus komunos „karinės delegacijos“ narys.

užmuštų ir patekusių į nelaisvę, du kartus priešą prisileidus prie pat Paryžiaus vartų. Nauji vada! sugeba numatyti pavojų, kombinuoja, manevruoja, patys veda į puolimą, ir kariai gali kautis, nestatydami savo gyvybės į pavojų be naudos. Jų vyriškumas nežus. Jie sustabdo versaliečius, tvarkingai ir drausmingai suliko juos prieš apkasus ir fortus.“

J. Dombrovskis dar kovo 19 d. Nacionalinės gvardijos karo tarybos posėdyje buvo pareiškęs: „Šiandien vakare reikia surinkti batalionus, atakuoti Versalį, suimti vyriausybę ir tautinį susirinkimą, kaip neturinčius krašto pasitikėjimo ir nustatyti rinkimus į steigiamąjį susirinkimą.“ Šis išmintingas patarimas visiškai atitiko K. Markso pažiūrą, kad reikėjo nedelsiant žygiuoti į Versalį, kuris tuomet dar neturėjo gynybos priemonių, ir visiems laikams padaryti galą Tjero suokalbui. Komuna, kuri pasak Diubreilio, dar balandžio 2 ir 3 d. turėjo savo žinioje 100 000 ginkluotų vyrų, J. Dombrovskiui ir V. Vrublevskiui perimant vadovavimą, jau buvo netekusi pusės savo pajėgumo. „Dombrovskis, Vrublevskis ir jų padėjėjai, – rašo Diubreilis, – reikšmingiausiomis dienomis turėjo savo žinioje daugiausia nuo 30 iki 35 tūkstančių vyrų: 12–15 tūkstančių pietuose ir 15–20 tūkstančių šiaurės vakaruose. Dombrovskis tiesioginėje savo vadovybėje turėjo kai kada iki 6000 kovotojų ir, nepaisant nepaliojamo apeliavimo į Komuną, didesnės jėgos jokia būdu nesurinko.“

Komunarų padėtis darėsi kaskart sunkesnė. Kai nuo uraganinės versaliečių ugnies ėmė retėti Nacionalinės gvardijos gretos, J. Dombrovskis su kardu rankoje pats atsistojęs batalionų priešakyje. [...]

Pietų dalyje, kur vadovavo V. Vrublevskis, taip pat vyko žiaurios kautynės. Molino tvirtovė kelis

kartus ėjo iš rankų į rankas. Raudonoji vėliava suplevėsuodavo virš jos kas antrą dieną. Issy forto įgula per vieną savaitę atrėmė tris atakas, kurių metu priešui buvo padaryta stambių nuostolių. Issy ir Vanve fortų prieigose, Benau ir O'kei aukštumose nesiliovė kruvinos kovos. V. Vrublevskio daliniuose buvo įvesta griežta drausmė. Kai versaliečių ugnis privertė komunarus pasitraukti iš Vanve forto, V. Vrublevskis naktį į gegužės 11 d., vadovaudamas dviem batalionams, vėl įsiveržė į fortą, kur apie 4 val. ryto vos nežuvo nuo versaliečių artilerijos ugnies. Čia didvyriški komunarai paėmė daug belaisvių ir trofėjų.

Versaliečiai, per savo šnipus sužinoję, kad Senklud vartai nesaugomi, įsiveržė į miestą. Artėjo didvyriškojo Paryžiaus tragedija. Gegužės 23 d. mūšiuose žuvo J. Dombrovskis, įamžinęs savo vardą revoliucinių kovų istorijoje.

Barikados prie Santarvės aikštės Paryžiaus komunos dienomis.

Versaliečių divizijos slinko vis pirmyn, užimdamos kvartalą po kvartalo. Kovotojai statė barikadas gatvėse. Čia V. Vrublevskis ir jo kariai rodė didvyriškumo pavyzdžius. Versaliečiams užėmus Monmartrą, jis nuvyko pas Delekliazą, siūlydamas nedelsiant visus federacinius dalinius sutraukti į kairįjį Sekvanos krantą ir ten sukcentruoti gynybą. V. Vrublevskio nuomone, Sekvana, fortai, Panteonas, Bjevr'os upė sudarė stiprią uždara poziciją, kurioje buvo galima gerai priešintis ir paskutiniu atveju pasitraukti iš miesto. „Galimas daiktas, – pastebi E. Lisagarė, – kad toks planas reguliariai kariuomenei ir būtų geras, bet jis sunkiai įvykdomas turint federacinius batalionus, kurie norėjo gintis savo kvartaluose.“

Sigrįžęs iš Delekliazos būstinės, V. Vrublevskis savo karininkams išdalijo raštiškus įsakymus, liečiančius bendrą gynybą, o svarbiausioje pozicijoje Bjut-o-kil tarp Panteono ir fortų pastatė aštuonių patrankų bateriją ir dvi baterijas po keturias patrankas – apkasais sutvirtintų bulvarų apsaugai. Atsarginiai V. Vrublevskio batalionai buvo užėmę Bersi, Žanos d'Ark, Italijos ir kitas aikštes.

Gegužės 24 d. po didvyriško mūšio krito Panteonas. Versaliečių divizijos artėjo prie Bjut-o-Kilio. Naktį jie tyrė pozicijas, o auštant pradėjo puolimą. Tačiau ir komunarai nelaukė. Jie perėjo į kontrpuolimą. Tai buvo vieni iš paskutiniųjų Paryžiaus Komunos mūšių, kurių metu V. Vrublevskio vadovaujami komunarai keturis kartus didvyriškai atrėmė priešą.

Paskutinėmis mūšių dienomis V. Vrublevskis neprarado blaivaus proto ir orientacijos. Jo komunarai buvo narsūs. Iš visų V. Vrublevskio vadovaujamų batalionų E. Lisagarė pažymi 101-ąjį, kurio kovotojai

„nuo balandžio 3 dienos neišsėjo lovoje. Apiplyšę, kaip ir prieš kulkų išakytą jų vėliava, su neregėta drąsa, įkvėpimo vedami, jie ėjo į žūtbutinę kovą. V. Vrublevskį jie mylėjo, nes jis buvo visai į juos panašus. Jie jautė jame daugiau negu vada, jautė jame savo brolių“. Tik gegužės 24 d. vakare prieš svidinių kruša privertė V. Vrublevskio karius pasitraukti iš užimtos pozicijos. Komunarų batalionai pareiškė norį gintis savo kvartaluose ir, užblokovę patrankų vamzdžius, išėjo iš fortų. Versaliečių artilerija buvo šešis kartus gausesnė už V. Vrublevskio vadovybę buvusias baterijas. Kai rytą V. Vrublevskis gavo įsakymą palikti fortus ir pasitraukti į dešinįjį Sekvantos krantą, jis sušuko: „Tai išdavystė arba nesusipratimas! Aš niekad iš čia neišeisiu!“ – ir kovėsi toliau.

Gegužės 25 d. versaliečiai atakavo V. Vrublevskio dalinių ginamas aukštumas. Ivry forto igula pasitraukė išsprogdinusi du forto bastionus. Ir tik paskutinę minutę, kai jau V. Vrublevskiui grėsė visiškas apsupimas, jis su patrankomis ir visomis savo pajėgomis tvarkingai persikėlė per upę. [...]

II apygardos mero būstinėje Delekliazas pasiūlė V. Vrublevskiui paimti vyriausiąją vadovybę ir toliau tęsti kovą. „Ar turi, draugas, tūkstantį viskam pasiryžusių karių? – paklausė V. Vrublevskis. „Turiu tik keletą šimtų“, – atsakė Delekliazas. Vrublevskis tokiomis nepalankiomis sąlygomis negalėjo imtis vyriausiojo vado atsakomybės ir toliau kovojo kaip paprastas karys. [...]

Vėliau, prisimindamas istorinius Komunos įvykius, ir pats V. Vrublevskis sakė: „Kad nors 50 000 eitu su manim kaip reikiant, kai duodavau komandą „pirmyn!“ – būtume buvę ne tik Paryžiaus, bet ir visos Prancūzijos šeiminkai.“

Didžiulė, gerai ginkluota versaliečių armija netrukus užėmė visą miestą, kuriame dar tebekovojo didvyriškų Paryžiaus Komunos batalionų likučiai. Komunarai atkakliai gynė kiekvieną namą, kiekvieną skersgatvį. [...]

Paskutinę Komunos priešinimosi dieną V. Vrublevskis matė, kaip komunarų grupė, traukdamasi iš Šato d'o barikadų, įbėgo į artimiausią namą, persirengė civiliais drabužiais ir, palikusi savo karišką aprangą, paspruko. Vėliau, kaip pasakojo pats V. Vrublevskis, jis sužinojęs, kad besivydami tuos komunarus, versaliečiai pateko į tą patį butą, kur buvo likusi jų apranga, ir, nekreipdami dėmesio į pasiaiškinius, sušaudė visus to buto žmones.

V. Vrublevskis nesislapstė. Versaliečiai kariai gtvėje jo nesulaikė. Jis nuėjo pas vieną pažįstamą, kur visiškai saugiai jautėsi. Teroro dienomis V. Vrublevskis ateidavęs net į „Režans“ kavinę, kurioje daugiausia lankydavėsi lenkai. Kai kurie generolo draugai buvo rimtai susirūpinę jo saugumu. Kai Vladislavas Mickevičius* maldavęs nestatyti savo gyvybės į pavojų ir išvykti iš Paryžiaus, V. Vrublevskis atsakė: „Man čia gera ir saugu. Šaunūs darbininkai globoja mane, vaišina pietumis ir linki man sveikatos.“

Iš tiesų Paryžiaus liaudis mylėjo ir gerbė V. Vrublevskį. Ji žinojo, kad Komunos dienomis jis atsisakė generolo atlyginimo, kad neapsigyveno jam skirtuose Eliziejaus rūmuose, sakdamas, jog generolo vieta tikrai karių tarpe.

V. Vrublevskiui vis dėlto laiku pavyko pabėgti iš Paryžiaus į Londoną. [...] Kai kurie autoriai teigia, kad pasą V. Vrublevskis gavęs iš tūlo kunigo, o kiti –

* Poeto Adomo Mickevičiaus sūnus.

iš grafo Kozel-Poklevskio. Iš tiesų pasas V. Vrublevskiui išvykti į Angliją buvo išrūpintas K. Markso dėka. Pasą V. Valdemaro vardu jam įteikė žinomas rusų socialistas utopistas P. L. Lavrovas, buvęs Komunos šalininkas ir tuomet gyvenęs Paryžiuje. [...]

Generolo V. Vrublevskio vardas visiems laikams įėjo į Paryžiaus Komunos didvyriškų kovų istoriją.

Abramavičius V. *Valerijonas Vrublevskis*. V.: Valsybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 75–79, 81–83.

Valerijono Vrublevskio (Walery Wroblewski) kapas Paryžiaus Per Lašėjo kapinėse.